

PRACTICI FUNERARE ÎNTÂLNITE ÎN UNELE NECROPOLE DIN SECOLUL IV D. CHR. DE LA EST DE CARPAȚI – RITURI ȘI RITUALURI FUNERARE

Mircea MAMALAUCA*

Key words: funerary practices, rites, rituals, burials, culture

Practicile funerare sunt expresia credințelor religioase, acestea ilustrând concepțiile și reprezentările unui popor sau unei comunități despre "lumea de dincolo". Moartea este un eveniment care pune în mișcare atât pârghiile individualității, cât și pe cele ale comunității. Singurătatea absolută a trecerii celui care moare este compensată de eforturile comunității de a-l scoate cum se cuvine sau cum e rânduit din lumea celor vii și de a-l ajuta să se integreze în lumea de dincolo, atât pentru el, cât și pentru cei rămași în viață, pentru a nu fi bântuiți sau chinuiți de nemulțumirea defunctului, care nu își găsește locul și odihna în ordinea universului post mortem.

În privința manierei concrete de a proceda cu defuncții acest lucru poate depinde de o serie de factori, cum ar fi statutul social, vârsta, sexul sau poate chiar cauza morții¹.

Pentru a înțelege spiritualitatea unui popor, avem de obicei drept surse documentele scrise ale acestuia, însemnările altor popoare și nu în ultimul rând, urmele fizice ale existenței lor. Când documentele scrise sunt foarte rare, iar cele ale poporului în cauză aproape lipsesc, singura soluție rămâne studiul arheologic în vederea acumulării a cât mai multor indicii privitor la stilul de viață și implicit a credințele umane.

Și dacă vorbim de spiritualitate, ce alt element ar putea fi mai concludent decât cele cuprinse în aria obiceiurilor funerare, care reflectă credința despre viața și moarte a celor care le practica.

Cu riturile funerare a început propriu-zis cultura umană, ca și conștiința de comunitate proprie, de gintă, de etnie. Mircea Eliade arată că în toate societățile tradiționale moartea nu este considerată sfârșitul absolut al existenței umane, "ci doar un ritual de trecere către un nou mod de a fi; se poate spune că moartea constituie cea din urmă experiență inițiativă, datorită căreia omul dobânda o nouă existență, pur spirituală".

Multe din detaliile specifice, folosite în cadrul înmormântărilor au diverse semnificații, „principalele elemente ale structurii mormintelor fiind amenajările exterioare, cele interioare, modul de tratare și depunere a cadavrelor și inventarul funerar”²

Pornind de la considerentele de mai sus, practicile funerare ar putea fi grupate în două categorii importante. Prima din ele cuprinde practicile din sfera riturilor funerare (încinerarea și înhumarea, amenajarea mormintelor, depunerea defunctului, intervenții ulterioare), iar a doua se referă la ritualurile funerare (ofrande alimentare, obiecte și

* Muzeul „Vasile Pârvan” Bârlad, mircea_mamalauca@yahoo.com

¹ Cristian Luca, Dragoș Măndescu, *Rituri și ritualuri funerare în spațiul extracarpatic în secolele VIII – X*, Ed. Istros, Brăila, 2001, p. 3.

² I. Motzoi-Chicideanu, *Mormânt*, în C. Preda (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istorie vechi a României*, vol. III, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 108.

instrumente de uz casnic și multifuncționale, arme).

Din cele menționate, putem deduce că practicile funerare pot oferi o foarte bogată și diversă informație asupra celor înmormântați, inclusiv asupra poziției lor în comunitatea din care fac parte.

În cele ce urmează vom încerca să surprindem practicile funerare specifice comunităților umane care au trăit și s-au manifestat în teritoriul de la est de Carpați pe parcursul secolului IV d. Chr.

Conviețuirea, de mai multe secole, a dacilor liberi cu lumea romană și cea sarmatică va pregăti terenul realizării acelei simbioze, care va duce la nașterea unei noi culturi, cunoscută sub denumirea de Sântana de Mureș-Černjachov.

Noua cultură va reprezenta amestecul dintre populațiile și culturile, deja menționate, la care se vor adăuga o serie de componente aparținând populațiilor gotice, aflate în migrație. Pentru a înțelege locul și rolul contribuției gotice la apariția noii culturi, vom face în cele ce urmează, câteva referiri la această populație de origine germanică venită din partea de nord-vest a continentului european.

O întrebare firească, la care vom căuta un răspuns, este legată de locul și modalitatea în care s-a format acest popor de origine germanică. Cele mai valoroase informații despre aceste triburi au apărut încă din Antichitate în lucrările *De bello gallico* a lui Caesar și *De origine et situ germanorum* a lui Tacitus.

Locul de formare a popoarelor germane, constituite din amestecul populațiilor neolitice locale cu elementele indo-europene, se situează în zona din sudul Suediei, Peninsula Iutlanda și teritoriul Germaniei Septentrionale, cuprins între gurile fluviilor Weser și Oder. La începutul mileniului I d. Chr., germanii vor ajunge până pe Vistula de est, la Rin în vest, în sud atingând linia Dunării superioare, iar în nord ocupând aproape jumătate din Peninsula Scandinavă. Numele de germani, care era al unui singur grup de populații, denumire dată de romani germanilor occidentali, nu a fost adoptat de germanii înșiși ca o denumire generică, chiar dacă ei aveau o oarecare omogenitate culturală și religioasă, datorată în principal limbii și credințelor comune. Această relativă omogenitate se va păstra și în perioada migrației lor, când cele trei grupuri mari s-au divizat în mai multe triburi și confederații de triburi. Germanii de nord, din care se vor forma mai târziu, popoarele danezilor, suedezilor și norvegienilor, germanii de răsărit (hemionii) au constituit grupul tribal al goților, dar și al, herulilor, rugilor, schirilor, așezați pe cursul inferior al Oderului, burgunzilor și vandalilor, pe cursul mijlociu, gepizilor între Oder și Vistula. Germanii de vest (istreanii) se vor împărți în mai multe ramuri, dintre care se detașează triburile saxonilor și anglilor, precum și cele ale francilor, frizilor, iuților, longobarzilor, suebilor și marcomanilor.

Din noianul de triburi germanice, ne vom opri, doar asupra goților, cei care vor participa, la geneza culturii Sântana de Mureș-Černeachov. Aceștia sunt amintiți în izvoarele istorice sub diverse denumiri, cum ar fi: *guiones*, *gutones*, *gotones*, *gohones*, *gytones*, latinii numindu-i *gothi*, iar grecii *gatoi*. Informații despre goți vor apărea destul de timpuriu în lucrările lui Strabon³, Tacit⁴, precum și a altor scriitori antici.⁵

Foarte important pentru cunoașterea culturii populațiilor gotice este înțelegerea fenomenelor care s-au petrecut o dată cu migrarea lor, din regiunile din zona Mării Baltice spre cursul superior și mijlociu al Vistulei. De mare însemnătate în descifrarea acestui proces sunt elementele gotice, care se regăsesc în aria culturii Wielbark, încă din a doua jumătate a sec. I d. Chr.

Cultura Wielbark, atribuită de multă vreme, în mod constant goților, apare în

³ Strabon, *Geografia*, VII, 1, 3.

⁴ Tacit, *Germanis*, II, 44, 1.

⁵ V. detalii interesante în Irina Ioniță, *Numele de populații vechi germanice în istoriografia română*, teză de doctorat, coordonator prof. univ. dr. Constantin Frâncu, Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Litere, Iași, 2014.

Pomerania și Polonia Mare, ca o cultură locală formată pe fondul mai vechii culturi Oksywska, sec. al II-lea a. Chr. – prima jumătate a sec. I d. Chr.⁶.

Alături de goții stabiliți în zonele din sudul Mării Baltice vor veni continuu grupuri de alți germanici din Scandinavia. Acest proces, de împropiatare permanentă a elementului Germanic, este foarte bine surprins în necropolele aparținând acestei culturi. De acest fenomen se leagă și apariția la jumătatea sec. I d. Chr., pe lângă vechile rituri și ritualuri de înmormântare și înhumările în tumuli, cu construcții de piatră, caracteristice zonei scandinave.

După instalarea pe continent a contingentelor scandinave „populația gotică va manifesta o mobilitate accentuată, angajându-se într-un proces rapid de înaintare spre regiunile de la Marea Neagră și Dunărea de Jos”⁷, iar în cele din urmă vor pătrunde în Imperiul Roman, acest lucru reprezentând, de altfel scopul migrației lor.

„Primul spațiu de expansiune gotică a cuprins regiunea situată la est de Vistula mijlocie, cuprinzând Mazovia și Podlasia”⁸. Atât în locurile situate în Pomerania, nordul Poloniei Mari și zona Vistulei inferioare, adică în zonele de unde a pornit migrația lor S-SE Europei, cât și în primul spațiu în care s-au așezat, pe cursul mijlociu al Vistulei, așezările și cimitirele aparținând goților păstrează, în linii mari aceleași caracteristici. Necropolele sunt de mari dimensiuni, cuprinzând sute de morminte, ceea ce dovedește existența unor așezări cu o populație numeroasă. Cimitirele din aceste zone, caracteristice culturii Wielbarg, „cuprind în majoritate morminte de incinerare, la care se adaugă și un număr mare de morminte de înhumare, orientate cu precădere pe direcția N-S”⁹. Mormintele de înhumare aparțin în covârșitoare majoritate copiilor. Frecvent „rămășițele defuncților erau deshumate, după un anumit timp, fiind apoi aruncate din nou în groapă în totală dezordine”¹⁰.

În acest lung periplu, goții venind în contact cu populații și culturi noi, cum ar fi cea dacică, vandală, sarmatică, se vor transforma, intrând într-un proces profund de aculturație care va duce în cele din urmă la apariția culturii Sântana de Mureș-Černeachov”¹¹.

Ceea ce va fi specific secolului al IV-lea, în așezările și necropolele noii culturi, nefiind altceva decât o prelungire a culturilor anterioare, sub forma unor sincretisme în care fiecare din părțile componente au venit cu propriile contribuții.

În cadrul demersului nostru vom încerca să surprindem, din noianul de interferențe culturale, practicile funerare întâlnite în necropolele aparținând secolului IV d. Chr., din zona de est a Munților Carpați. În ultimii ani numărul necropolelor cercetate a crescut continuu, ceea ce face ca misiunea noastră să fie mult ușurată. În centrul atenției se vor afla însă, doar câteva din necropolele mari, unele cercetate integral.

Vom aduce astfel în discuție necropolele de la: Hănești¹², Mihălășeni¹³, Săbăoani¹⁴, Lețcani¹⁵, Izvoarea¹⁶, Bârlad -Valea Seacă¹⁷, Lunca¹⁸.

În general, necropolele aparținând acestei culturi au fost birituale, practic 6 din cele 7

⁶ I. Ioniță, *Goții*, în *Istoria românilor*, vol. II, p. 678.

⁷ *Ibidem*, p. 679.

⁸ *Ibidem*, p. 682.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 687.

¹² N. Zaharia, E. Zaharia, O. L. Șovan, *Necropola din secolul al IV-lea d.Chr. de la Hănești (jud. Botoșani)*, în *ArhMold*, XIV, 1993, p. 151-189.

¹³ O. L. Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș-Cernjachov de la Mihălășeni (județul Botoșani)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005, p. 7-744.

¹⁴ V. Ursachi, *Săbăoani. Monografie arheologică*, vol. II, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2010, p. 28-59.

¹⁵ C. Bloșiu, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Lețcani* (jud. Iași), în *ArhMold.*, 1975, p. 203-281.

¹⁶ R. Vulpe, *Izvoare, săpăturile din 1936-1948*, Ed. Academiei RPR, 1957, p. 43-50, 277-316.

¹⁷ V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad – Valea Seacă*, Monografie, Editura Arc 2000, 2004, p. 7 – 720.

¹⁸ I. T. Dragomir, *Necropola birituală Sântana de Mureș – Černjahov (sec. III – IV e.n.), de la Lunca, regiunea de sud a Moldovei*, în „Danubius”, XIX, Galați, 2001, p. 5-193.

necropole, care fac obiectul acestui studiu, intrând în această categorie. În regiunea de la est de Carpați doar necropola de la Izvoare face parte din rândul celor monorituale. Afirmatia trebuie privită însă cu mari rezerve în condițiile în care au fost cercetate doar 8 morminte. O situație asemănătoare a fost semnalată și în cazul primei necropole, aparținând acestei culturi, cercetată pe teritoriul României, respectiv la Sântana de Mureș¹⁹, acolo unde au fost descoperite 74 de morminte de înhumatie. Deasupra mormântului de înhumatie M 44 au fost descoperite, însă, câteva oase incinerate, lucru care poate plasa și această necropolă în rândul celor birituale.

Necropola	Incinerati	%	Înhumați	%	Total
Săbăoani	14	14	88	86	102
Mihălășeni	91	24,025	429	75,075	520
Valea Seacă	295	64	252	36	547
Lunca	41	53	36	47	77
Hănești	2	2,85	68	97,15	70
Lețcani	17	35,42	31	64,58	48
Izvoare			8	100	8

Dacă, dacii liberi, din secolele II-III d. Chr., au practicat în proporție covârșitoare incineratia, înhumatia nefiindu-le însă străină, în secolul IV d. Chr., în cadrul culturii Sântana de Mureș-Černjachov situația se va schimba, într-o bună măsură, îndeosebi către sfârșitul acesteia.

În vederea înțelegerii obiceiurilor funerare, specifice perioadei secolului IV d. Chr. ne vom opri mai întâi asupra problematicilor legate de riturile funerare, continuând mai apoi cu ritualurile.

I. Rituri funerare

I.1. Ritul incinerării

Privitor la ritul incineratie la est de Carpați întâlnim două situații distincte, respectiv necropole în care mormintele de incineratie depășesc numeric pe cele de înhumatie, este cazul la Bârlad - Valea Seacă și Lunca, dar și necropole, în care mormintele de înhumatie sunt în majoritate, cum sunt cele de la Săbăoani, Mihălășeni, Hănești, Lețcani și evident Izvoare, unde însă situația, după cum spuneam, nu este concludentă datorită numărului mic de morminte cercetate.

În secolul IV d. Chr., ca și în cele anterioare, în cadrul ritului incinerării au fost surprinse mai multe practici. La Mihălășeni sunt consemnate trei variante de înmormântări, respectiv de incineratie în urnă, în urnă cu capac și morminte în groapă cu capac²⁰, la Bârlad - Valea Seacă, autorul vorbește tot de trei variante respectiv în urnă, în groapă cu resturile cinerare acoperite cu fragmente ceramice și direct în groapă²¹. În schimb, la Lețcani, autoarea săpăturii amintește doar două variante, respectiv morminte cu oasele calcinate amestecate cu puțini cărbuni, depuse în urne zgrunțuroase, fără capac, iar cea de-a doua variantă se referă la mormintele cu oasele calcinate depuse direct în groapă²². La Săbăoani sunt consemnate tot două variante de înmormântări, respectiv morminte de incineratie în urnă cu sau fără capac. În necropola de la Hănești este vorba de doar două morminte de incineratie, ambele în urnă²³. La

¹⁹ I. Kovacs, *A marosszentannai, népvándorláskori temető, in Dolgozatok. Travaux de la section numismatique du Musee National de Transilvanie*, III, Cluj, 1912, p. 250-342.

²⁰ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 191.

²¹ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 150.

²² C. Bloșiu, *op. cit.* (n. 14), p. 207.

²³ N. Zaharia, E. Zaharia, O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 11), p. 175.

o atentă privire se poate constata, cu toate particularitățile semnalate că, în privința depunerii resturilor cinerare există multe similitudini, putând concluziona că, ritul incinerăției a fost aproximativ același, în necropolele care fac obiectul studiului.

În privința manierei în care au fost îngropate resturile cinerare sunt importante informațiile legate de tipul de urne folosite. În necropola de la Mihălășeni din 71 de morminte în urnă, 62 de urne sunt reprezentate de oale lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă. Din acestea doar două urne au fost întregi, 29 întregibile, găsite însă în stare fragmentară, iar diferența este formată din urnele care se reduc la fragmente, îndeosebi de la partea inferioară a vaselor. Au mai fost folosite drept urne, în două cazuri, oale lucrate cu mâna, iar în alte câteva situații au fost folosite castroane²⁴. Interesant este că în cea mai mare necropolă cercetată până acum, respectiv cea de la Bârlad Valea - Seacă urnele, în mare măsură, provin din oale lucrate cu mâna, din pastă grosieră, urmate de oalele din pastă zgrunțuroasă și mai apoi de castroanele lucrate la roată din pastă fină. Tot aici sunt semnalate, nu mai puțin de 14 urne cărora li s-a aplicat o perforație, reprezentând probabil o așa numită „fereastră a sufletului”²⁵. În necropola de Săbăoani urnele provin din oale, castroane, bol, lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă sau fină. Există și o excepție, un mormânt în care resturile cinerare au fost depuse într-un pahar de sticlă²⁶. La Lețcani toate urnele sunt lucrate la roată, în proporție de 63,40% fiind oale din pastă zgrunțuroasă, în majoritate cu urme de ardere secundară, iar 36,60% sunt vase din pastă fină²⁷. În necropola de la Hănești una din urne provine dintr-o oală lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă, iar cea de-a doua, din una lucrată cu mâna din pastă grosieră²⁸. În cadrul necropolei de la Lunca urnele, în mare majoritate, provin din oale borcan, sferoidale lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă, iar în două cazuri din oale lucrate cu mâna²⁹.

De cele mai multe ori urnele au fost depuse în poziție verticală, cu gura în sus, dar atât în necropolele de la Mihălășeni, Bârlad - Valea Seacă, precum și în o parte din celelalte 5 necropole, există și urne depuse cu gura în jos. Dacă în prima necropolă au existat 5 asemenea cazuri, în cea de-a doua sunt semnalate nu mai puțin de 48 de recipiente depuse cu gura în jos. Acest gen de depunere a fost semnalat și în necropola de la Lețcani, acolo unde în M 3, M 12 au fost descoperite vase în această poziție, iar în M 6 două asemenea recipiente³⁰. La Bârlad - Valea Seacă a mai fost semnalată și o altă situație, respectiv urnele au fost așezate, în câteva morminte, în poziție culcată, cu gura spre VSV, ori NNE. Multe din urne au fost prevăzute cu capace, reprezentate de oale, străchini sau fragmente ceramice.

Cantitatea de oase din urne, este de cele mai multe ori mică, cu unele excepții, cum ar fi în M 25 și M 40 de la Săbăoani, dar și în M 41 de la Lunca. În ultima necropolă, în M 28, în preajma urnei se afla o cantitate apreciabilă de resturi incinerate. Oase calcinate depuse în jurul urnelor, așezate cu gura în sus sau în jos, au fost descoperite și în necropolele de la Bârlad - Valea Seacă și Mihălășeni. Dovadă în M 172, de la Mihălășeni, unde deși urna era umplută doar parțial cu oase, o parte din oasele și cenușa rezultate în urma arderii au fost depuse în jurul vasului.

Tot ca o componentă a ritului funerar semnalăm cazul în care, în gropi, se găseau două sau mai multe urne, așa cum s-a întâmplat la Săbăoani în M 50, M 51 și M 43, ultimul beneficiind chiar de trei urne.

În unele necropole, au fost semnalate urne și capace cu urme de ardere secundară, așa

²⁴ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 191.

²⁵ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 152.

²⁶ V. Ursachi, *op. cit.* (n. 13), p. 150.

²⁷ C. Bloșiu, *op. cit.* (n. 14), p. 207.

²⁸ N. Zaharia, E. Zaharia, O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 11), p. 175.

²⁹ I. T. Dragomir, *op. cit.* (n. 17), p. 33.

³⁰ C. Bloșiu, *op. cit.* (n. 14), p. 234.

cum este cazul la Bârlad - Valea Seacă, Lunca și Lețcani.

Din categoria elementelor care ilustrează ritul funerar fac parte și informațiile referitoare la forma gropilor sepulcrale și adâncimea la care acestea au fost săpate. Din nefericire, datorită adâncimii mici la care s-au aflat unele urne, nu s-a putut surprinde forma gropilor. Acolo unde acest amănunt a fost observat, s-a constatat că, în marea majoritate a situațiilor, gropile în plan orizontal au avut formă ovală sau circulară, iar în plan vertical, cilindrice sau tronconice. Unele poartă urme de ardere rituală a pereților, așa cum s-a constatat în mai multe morminte din necropola de la Lunca.

Adâncimea la care au fost depuse urnele funerare, sau resturile cinerare, diferă de la o necropolă la alta, dar și în interiorul aceleași necropole. Factorii naturali, sau cei antropici influențând, în foarte multe situații, aceste caracteristici.

În componența unor necropole, un loc important ocupă mormintele în care resturile adunate de la rug au fost depuse direct în gropi, amestecate sau nu, cu fragmente ceramice, sau obiecte de inventar. În marea majoritate a situațiilor acest rit a fost mai rar folosit, cu excepția însă, a necropolei de la Bârlad - Valea Seacă, unde din cele 295 de morminte de incinerare, în 129 resturile au fost depuse în urne, în timp ce în 116 au fost depuse direct în gropi, amestecate cu fragmente ceramice, provenite din unul sau mai multe vase, atât lucrate la roată cât și cu mâna. În 50 de morminte, resturile incinerate au fost așzate direct în groapă, fără a fi amestecate cu fragmente ceramice³¹.

La nici una din principalele categorii de morminte de incinerare, nu au existat indicii care să certifice prezența, deasupra mormintelor a unor semne de recunoaștere.

I. 2. Ritul înhumării

Cel de-al doilea rit practicat de comunitățile Sântana de Mureș-Černjachov este cel al înhumării. În secolele II-III d. Chr., ritul incinerării a fost preponderent, dar în secolul următor lucrurile s-au modifică substanțial, înhumarea, în cele mai multe situații, devenind predominantă, cu două excepții, respectiv la Bârlad - Valea Seacă și Lunca. Raportul dintre înhumați și incinerati diferind de la o necropolă la alta. Astfel, la Săbăoani, înhumații au reprezentat 86%, la Mihălășeni 75%, la Hănești ajungând chiar până la 97,15%. Sigur, aceste date trebuie privite cu oarecare rezerve pentru că, în multe cazuri, morminte de înhumare, dar mai ales de incinerare au putut fi distruse, din cauze diferite. La Bârlad - Valea Seacă incinerării sunt majoritari, reprezentând 53%, în timp ce înhumații doar 47%.

Dacă, în perioada dacilor liberi, marea majoritate a mormintelor de înhumare a aparținut unor copii cu vârstele cuprinse, în general, între 1-6 ani, în necropolele din secolul IV d. Chr., această categorie de morminte aparțin tuturor categoriilor de vârstă și sex, ceea ce ilustrează o transformare radicală în privința credințelor religioase.

Ritul înhumării este definit printr-o serie de caracteristici la care ne vom referi în cele ce urmează. În prezentarea noastră vom porni de la forma gropilor sepulcrale.

În necropolele care fac obiectul acestui studiu, ca de altfel în toate necropolele aparținând culturii Sântana de Mureș - Černjachov, de pe teritoriul țării noastre, cele mai numeroase gropi sunt de formă rectangulară, de multe ori cu colțurile rotunjite, ovale sau chiar trapezoidale. În acest sens, pot fi amintite câteva situații, cum ar fi cele întâlnite la Mihălășeni, unde din 429 de morminte de înhumare, 179 aveau groapile de formă rectangulară, 23 ovale, 42 trapezoidale, iar la 176 de morminte nu le-a fost surprinsă forma³². La Bârlad - Valea Seacă, autorul săpăturilor consemnează că, marea majoritatea a gropilor au avut o formă dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite, cu pereții ușor oblici și fundul drept. Există, însă și câteva gropi de formă ovală³³. În aceeași necropolă sunt amintite și 4 morminte

³¹ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 150.

³² O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 194.

³³ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 153.

de dimensiuni foarte mari, cu lungimea de până la 4 m. Tot de formă dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite și fundul drept sunt și mormintele din necropolele de la Săbăoani, Lețcani, Lunca, Hănești. Unele din aceste gropi au fost prevăzute cu praguri, nișă sau praguri și nișă. Asemenea construcții sunt des întâlnite în necropola de la Bârlad - Valea Seacă unde 21,31% din mormintele de înhumăție erau prevăzute cu asemenea amenajări³⁴. Alături de această categorie, în necropola de la Mihălășeni a fost descoperit și un mormânt, respectiv M 369 cu cistă³⁵. Trei morminte cu trepte au fost semnalate și în necropola de la Lețcani. În cazul celorlalte necropole, aflate în atenția noastră, autorii cercetărilor nu au consemnat prezența unor asemenea amenajări.

Adâncimea la care au fost depuși decedații variază de la o necropolă la alta și, de multe ori, de la un mormânt la altul. Spre exemplu, în necropola de la Săbăoani, cea mai mică adâncime la care a fost descoperit un mormânt a fost de - 0,70 m, iar cea mai mare de - 3 m. Majoritatea sunt însă cuprinse între 1 și 2 m. În necropola de la Hănești adâncimea la care au fost descoperite scheletele variază de la - 0,30 m până la - 2,50 m, la Lunca între - 0,20 m și - 2,90 m. Situațiile sunt aproape identice și în cele două mari necropole, respectiv de la Bârlad - Valea Seacă și Mihălășeni. În privința dimensiunilor gropiilor, în afara celor de la Bârlad - Valea Seacă, menționate mai sus, gropile sepulcrale au avut dimensiunile cuprinse, în majoritatea cazurilor, între 1,90-2,10 m lungime și 0,80-0,90 m lățime.

Decedați, în general, au fost depuși pe mijlocul gropii, în poziție întins pe spate, cu mâinile pe lângă corp, cu unele excepții însă. În cazul gropilor prevăzute cu praguri, cadavrele au fost depuse mai aproape de unul din pereții gropii. Elocvente, în acest sens, sunt situațiile din M 41, M 148, M 293, M 57, M 327, M 373, M 401 de la Mihălășeni³⁶. De asemenea, au fost descoperite și câteva morminte în care morții au fost așezați în poziție chirchită. Deosebite sunt și mormintele de la Bârlad - Valea Seacă, unde după depunerea decedaților în groapă s-a așternut un strat gros de pământ, pe care s-a așezat mai apoi un strat vegetal³⁷. Privitor la poziția scheletelor trebuie menționat faptul că picioarele, mâinile sau craniul se aflau, de multe ori, în poziții diferite de cele anatomice. Au existat morminte în care decedatul avea picioarele alăturate, alteori ușor îndepărtate, sau unul ori ambele flexate. Și în ceea ce privește așezarea mâinilor există o mare diversitate, pe lângă poziția consacrată, cu mâinile pe lângă corp, există multe alte variante, cum ar fi: cu una din mâini pe bazin, iar cealaltă sub bărbie, cu ambele mâini pe bazin, încrucișate pe piept, cu mâna stângă pe bazin și dreapta îndoită spre exterior, etc. În privința pozițiilor craniului, există de asemenea, mai multe variante, cum ar fi: cu fața în sus sau cu capul aplecat spre stânga sau spre dreapta. Aceste practici se regăsesc în toate necropolele, care fac obiectul studiului, precum și în celelalte necropole aparținând acestei culturi. O situație aparte a fost semnalată în M 35 de la Lețcani unde decedata a fost depusă cu genunchii sprijiniți pe fundul celei de-a doua trepte, iar craniul se afla la aproximativ 1 m deasupra fundului gropii. Se presupune, că a existat o îngropare în poziție îngenunchiată și apoi răsturnată sub greutatea pământului³⁸.

Mormintele de înhumăție au fost, în mare majoritate, orientate nord-sud, cu capul la nord și picioarele la sud. În necropola de la Bârlad - Valea Seacă aproximativ 90% din morminte au avut această orientare, în unele cazuri cu mici deviații pe direcția nord-vest, sau nord-est³⁹. Și în cazul necropolei de la Mihălășeni orientarea nord-sud, cu unele abateri, este majoritară, în schimb 83 din morminte sunt orientate NNV-SSE, sau chiar vest-est⁴⁰. O

³⁴ *Ibidem*, p. 154.

³⁵ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 194.

³⁶ *Ibidem*, p. 195.

³⁷ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 154.

³⁸ C. Bloșiu, *op. cit.* (n. 14), p. 209.

³⁹ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 153.

⁴⁰ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 193.

asemenea situație, cu un număr atât de mare de morminte orientate vest-est, sau VSV-ENE a fost semnalată și în necropola de la Săbăoani⁴¹. La Bârlad - Valea Seacă, circa 7,3% din schelete au fost găsite în poziția vest-est, iar 2,47% în poziția sud-nord. La toate aceste orientări se mai adaugă și cazuri, este adevărat mult mai puține, în care cei depuși în groapă au fost așezați est-vest.

A fost semnalată prezența, în necropola de la Bârlad - Valea Seacă, a unor gropi în care au fost depuse două cranii, un schelet de copil și un craniu de adolescent, un adult și un craniu de copil⁴², dar și la Mihălășeni sunt semnalate 3 asemenea morminte⁴³.

O practică rituală întâlnită, cu oarecare frecvență, este cea legată de existența, în unele necropole, a mormintelor cenotaf. Au fost întâlnite asemenea cazuri în cele două mari necropole, respectiv la Bârlad - Valea Seacă și Mihălășeni, în schimb lipsesc la Săbăoani, Hănești și Lețcani.

O categorie de morminte care se regăsesc în toate necropolele de secol IV d. Chr., atât în aria avută în atenție, cât și în afara acesteia, sunt mormintele deranjate. În necropola de la Bârlad - Valea Seacă, 25,39% din mormintele de înhumăție au fost deranjate⁴⁴, în schimb procentul este sub 1% în necropola de la Mihălășeni, în cea de la Săbăoani fiind de 15,9%, iar la Lețcani de 19,35%. În decursul timpului, îndeosebi cu prilejul primelor cercetări au fost emise diferite ipoteze privitoare la motivul deranjamentelor. S-a vorbit de profanări de morminte, înmormântări parțiale, sau obiceiuri legate de reînhumare. În cele din urmă, pe baza observațiilor făcute, majoritatea cercetătorilor au conchis că este vorba de un obicei funerar, care avea în vedere deshumarea, după un număr de ani, când încă se mai păstrau, la suprafața solului urmele gropii. Aceste intervenții nu puteau fi făcute decât de urmașii celor decedați, aceștia fiind cei care cunoașteau, cu exactitate, orientarea scheletului, precum și locul unde au fost depuse eventualele artefacte. De obicei, acestea din urmă nu făceau obiectul deranjării, ceea ce reprezintă un argument puternic care înclină spre ipoteza existenței unor practici bine stabilite.

II. Ritualuri funerare

În privința ritualurilor funerare, în secolul IV d. Chr., se poate vorbi de existența unei mari diversități de obiceiuri întâlnite atât în cazul mormintelor de incinerație, cât și a celor de înhumăție. Mormintele de incinerație, dar mai ales cele de înhumăție beneficiind, de cele mai multe ori, de un bogat inventar, format din artefacte strict legate de practicarea unor obiceiuri rituale, precum și din piese de podoabă, vestimentație și toaletă. Din rândul artefactelor care definesc componentele rituale pot fi menționate, ca și în cazul mormintelor din secolele II–III d. Chr., obiectele de uz casnic și gospodăresc, recipientele ceramice și sticlă, precum și ofranda de carne, ouă, dar posibil și de alte alimente, dar și arme.

II.1. Ritualuri funerare specifice mormintelor de incinerație.

Respectând un anumit ritual, în mormintele de incinerație au fost descoperite recipiente de lut pentru depunerea ofrandelor alimentare și a băuturilor. În mormintele de incinerație M 23, M 44, M 143, M 267 și M 280 din necropola de la Mihălășeni, pe lângă vasele-urnă se găseau și alte recipiente, în care au fost, probabil, depuse ofrande „inclusiv sub formă lichidă, după cum reiese din prezența paharului de lut din M 23⁴⁵. În necropola de la Săbăoani au fost cercetate morminte de incinerație, în care alături de vasele-urnă se aflau și vase în care, probabil, au fost depuse ofrande. Este cazul M 13, M 14, M 47, precum și în alte

⁴¹ V. Ursachi, *op. cit.* (n. 13), p. 150.

⁴² V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 155.

⁴³ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 195.

⁴⁴ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 156.

⁴⁵ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 196.

morminte. Drept vase de ofrandă, au fost preferate oalele borcan lucrate din pastă ciment, castroane sau chiar boluri⁴⁶. Nu fac excepție, de la această regulă nici mormintele de incinerare de la Bârlad - Valea Seacă, în care s-au aflat, pe lângă urna funerară, căni din pastă cenușie, castroane, oale din pastă grosieră, lucrate cu mâna ori la roată⁴⁷. O situație mai specială, a fost semnalată în necropola de la Lunca, unde din mormintele de incinerare s-au recuperat mai multe cuțitașe, fusaiole de lut, ofrande de carne, dar în nici unul din cele 41 de morminte nu a fost descoperit vreun recipient, de lut sau sticlă, destinat depunerii ofrandelor. Nici în cele două morminte de incinerare de la Hănești, în afara urnelor, nu au fost depuse vase cu destinație ritualică.

Ofranda care a lăsat urme în recipientele descoperite constă, de cele mai multe ori, din oase de ovicaprină și pui. În necropola de la Mihălășeni, dar și în cea de la Lunca, este consemnat un obicei, care certifică existența a cel puțin două practici în privința tratării ofrandelor. În unele morminte s-a observat că fragmentele osoase au urme de foc, ceea ce arată că au fost puse pe rug și arse o dată cu cadavrul. Sunt situații, în care ofranda de carne a fost depusă direct în groapă, o dată cu urna sau resturile incinerate, aceasta nefiind afectată de focul rugului. În necropola de la Mihălășeni întâlnim o practică interesantă, respectiv, indiferent dacă oasele erau sau nu trecute prin foc, majoritatea ofrandelor erau depuse în morminte de femei sau copii și într-un singur caz, într-un mormânt de bărbat, matur⁴⁸.

Merită amintite și cazurile surprinse în M 6, M 17 de la Lețcani, morminte în care oasele incinerate erau depuse direct în groapă fiind acoperite cu două oale lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă. Cu siguranță oalele nu au jucat rol de vase de ofrandă, datorită poziției în care se aflau, respectiv cu gura în jos, acestea jucând, probabil, doar rolul de capac⁴⁹.

Din categoria obiectelor care vorbesc de un anumit ritual funerar, fac parte și recipientele de sticlă. În mormintele de incinerare, această categorie de artefacte sunt destul de rar întâlnite, fiind totuși semnalate, în stare fragmentară, în necropolele de la Bârlad - Valea Seacă și Mihălășeni.

Strict legate de ritualul funerar, artefactele care vorbesc, cel puțin în parte, de preocupările din timpul vieții, a celui decedat, sunt obiectele de uz caznic. Din această categorie fac parte cuțitele de fier, fusaiolele, acele, tuburile din oase de pasăre.

Numărul cuțitașelor din mormintele de incinerare este destul de mare, practic sunt întâlnite în aproape toate necropolele. Locul de depunere a acestor artefacte a fost atât în urne, cât și în apropierea lor. O situație care merită cunoscută, este cea din M 29, de la Mihălășeni, unde două asemenea artefacte au fost găsite, unul în urnă, iar cel de-al doilea lângă aceasta⁵⁰.

Fusaiolele reprezintă o altă categorie de obiecte cu încărcătură ritualică, frecvente în mormintele de femei, sugerând una din preocupările obișnuite ale acestora. Din punct de vedere tipologic, fusaiolele sunt de diferite forme și dimensiuni, majoritatea lucrate cu mâna, din lut. Au fost amplasate uneori în urnă, alteori în gropile sepulcrale. Din cimitirul biritual de la Mihălășeni provin 8 asemenea artefacte, fiind însă nelipsite și în celelalte necropole, cum ar fi la Lunca, unde în M 19 au fost descoperite două asemenea piese⁵¹, dar și la Bârlad - Valea Seacă, în mai multe morminte, cum a fost cazul în M 373⁵².

Acele de cusut ocupă și ele un loc semnificativ ca și componente ale ritualurilor funerare, practicate de comunitățile cernjahoviene, ele surprinzând, ca și obiectele mai sus menționate, una din ocupațiile obișnuite, respectiv cusutul, activitate complementară torsului.

⁴⁶ V. Ursachi, *op. cit.* (n. 18), p. 153.

⁴⁷ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 151.

⁴⁸ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 197.

⁴⁹ C. Bloșiu, *op. cit.* (n. 14), p. 234.

⁵⁰ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 196.

⁵¹ I. T. Dragomir, *op. cit.* (n. 17), p. 24.

⁵² V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 105.

În general, acest tip de artefacte, ca de altfel și tuburile de os, pentru păstrat ace, se găsesc la Bârlad - Valea Seacă, atât în morminte de incinerare, cât și de înhumare. Din cele 19 exemplare descoperite, 3 provin din morminte de incinerare, toate fragmentare, la acestea adăugându-se și un tub din tablă de bronz. Interesant, este că în marea necropolă de la Mihălășeni, nu au fost recuperate, din mormintele de incinerare, asemenea artefacte.

O altă piesă de uz casnic, de această dată mai rar semnalată, indiferent de forma de înmormântare, provine din necropola de la Lunca, unde din M 18 a fost recuperată o sulă de bronz.

Tot de practicarea ritualurilor funerare se leagă și prezența celor două vârfuri, unul de săgeată din M 39, iar celălalt de sulă din M 32, ambele de la Bârlad - Valea Seacă.

În privința armelor menționăm faptul că în mormintele aparținând culturii Sântana de Mureș, acestea sunt extrem de rare.

II.2. Ritualuri funerare specifice mormintelor de înhumare.

Ritualurile funerare surprinse în mormintele de înhumare sunt mult mai ușor de urmărit datorită numărului semnificativ mai mare al artefactelor. Obiceiul de a depune obiecte care să-i însoțească pe cei decedați, pentru a-i servi în viața de după moarte, este destul de răspândit. Ca și în cazul mormintelor de incinerare, obiectele care vorbesc de prezența unor asemenea ritualuri sunt recipientele de lut sau sticlă, obiectele de uz casnic, armele. Din morminte nu lipsesc nici alte artefacte care dezvăluie componente ale vieții sociale, specifice membrilor comunităților umane din epocă, respectiv de obiceiurile de port.

În mormintele de înhumare, recipientele de lut sunt foarte numeroase. Numărul, categoria și tipologia lor fiind destul de diversificată de la un mormânt la altul, sau chiar în cadrul aceluiași mormânt. Diversitatea lor certifică, fără îndoială, importantul rol pe care acestea le-au jucat în respectarea practicilor cu caracter religios. Din mormintele cercetate au fost recuperate atât vase, în care probabil, a fost depusă ofrandă solidă, cât și recipiente în care s-au aflat băuturi. În funcție de ofranda folosită, în unele morminte numărul vaselor ceramice este mic, în timp ce în altele s-a ajuns chiar și la peste 10 asemenea piese. Amplasarea lor în perimetrul gropilor nu s-a făcut, în general, după reguli foarte stricte. Atunci când numărul vaselor este redus, acestea, de obicei, sunt așezate în zona craniului sau a picioarelor. Când numărul lor este mai mare, le întâlnim atât în zona capului și a picioarelor, cât și de-o parte și de alta a scheletului. De obicei vasele sunt așezate în poziția normală, cu gura în sus, dar există cazuri în care au fost depuse și în poziție culcată. Foarte rar se întâmplă ca acestea să fie introduse unele în altele, obicei întâlnit mai ales în mormintele sarmatice. Ofranda a fost așezată în oale borcan, oale zvelte, sau sferoidale, castroane, boluri, căni, ulcioare, amfore și amforete, în majoritate, lucrate la roată din pastă fină sau ciment. Există însă, destul de frecvent, în inventarul mormintelor și vase lucrate cu mâna, din pastă grosieră.

În mormintele de înhumare, în număr destul de mare, cel puțin în comparație cu mormintele de incinerare, se găsesc recipiente de sticlă. Vasele de sticlă au fost probabil folosite pentru băuturi, ca și în cazul cânilor, ulcioarelor, posibil bolurilor, amforelor. Din necropola de la Mihălășeni, provin nu mai puțin de 10 asemenea artefacte, aflate în stare bună de conservare. De multe ori aceste recipiente au fost așezate în alte vase, îndeosebi castroane. Lucrurile se prezintă la fel și în necropola de la Bârlad - Valea Seacă, de unde provin 24 de asemenea recipiente diverse din punct de vedere tipologic. În necropolele mai mici, numărul acestor artefacte este considerabil mai scăzut. La Lunca, doar două din mormintele de înhumare aveau în inventar asemenea piese, în timp ce la Lețcani a fost descoperit un singur pahar. Acest gen de artefacte reprezentau adevărate obiecte de lux, fiind rodul unor importuri din lumea romană, explicându-se astfel de ce le găsim într-un număr atât de mic.

În privința obiectelor de uz casnic, la Mihălășeni, Bârlad - Valea Seacă, precum și în celelalte necropole, au fost descoperite zeci de fusaiole, care au darul de a ne face cunoscută o

îndeletnicire practică pe scară largă, respectiv torsul. La această categorie de artefacte s-a putut constata că, în general, ele erau depuse în zona bazinului, craniului, sau chiar la picioare și doar în mormintele de femei. Asemenea piese nu lipsesc nici din necropola de la Săbăoani, unde 5 fusaiole au fost recuperate din perimetrul gropilor, fiind depuse în diverse poziții, respectiv în apropierea cotului, a bazinului, sau chiar în zona pieptului.

O activitate, după cum spuneam, complementară torsului a fost cusutul, lucru dovedit de prezența unui număr mare de ace de cusut și tuburi de os sau bronz. La Mihălășeni pe lângă cele câteva zeci de fusaiole, acele de cusut au fost semnalate în 5 morminte, la care se mai adaugă și un tub de os. La Bârlad - Valea Seacă, pe lângă numărul foarte mare de fusaiole, au fost descoperite nu mai puțin de 16 ace de cusut, 6 tuburi de os și unul de bronz.

Din necropola de la Lunca, provin, de asemenea, mai multe fusaiole, trei dintre ele depuse într-un mormânt, în jurul capului celui decedat. Alături de fusaiole sunt amintite tuburi din os de pasăre. În necropola de la Hănești, atât la nivelul actual de călcare, cât și în mai multe morminte au fost descoperite fusaiole de diferite tipuri, dar și un tub de os și un ac de cusut, ambele din bronz. Aceste categorii de artefacte nu lipsesc nici din necropola de la Lețcani, unde în mormintele de înhumatie se aflau 8 fusaiole, din care 6 de lut, una dintr-un fragment ceramic și una de sticlă. Sunt semnalate și două ace de cusut și tuburi din os și bronz.

O altă categorie de artefacte, nelipsită din morminte, sunt cuțitele de fier, de cele mai multe ori aflate într-un proces avansat de oxidare. Cuțitele au diferite forme și dimensiuni, regăsindu-le în poziții diverse, în cadrul gropilor sepulcrale. Ele au jucat un rol important în viața de zi cu zi, având diverse destinații. Acest gen de obiecte, posibil să fi căpătat și o încărcătură rituală, însoțind ofranda de carne. În necropolele aflate în atenția noastră sunt nelipsite, numărul lor ridicându-se la câteva zeci, fiind prezente atât în marile necropole, cât și în cele mai mici, ca întindere și număr de morminte, lucru care dovedește locul și rolul lor important jucat în derularea practicilor rituale.

În acest context, trebuie amintită și o altă categorie de artefacte care se găsesc, este adevărat, în număr destul de mic în morminte, fie ele de incineratie sau înhumatie. Este vorba de arme. În marea necropolă de la Bârlad - Valea Seacă, această categorie de artefacte se rezumă la un fragment de armură, o piesă de harnașament și piteni, în timp ce în necropola de la Mihălășeni totul se reduce la trei pumnale și o sabie. Nici celelalte necropole lucrurile nu stau mai bine. La Hănești au fost descoperite doar trei vârfuri de săgeți. Lipsa din morminte a acestei categorii de artefacte se datorează, probabil, existenței unor interdicții, nu atât de ordin religios, cât mai ales din motive economice.

Tot în categoria ritualurilor funerare trebuie încadrată și practica, semnalată în unele morminte, care se referă la depunerea de cărbuni și cenușă pe fundul gropilor sau chiar presărarea înhumaților cu cenușă, în amestec cu cărbune și lemne, cu aspect fibros, rezultate în urma combustiei. Un asemenea obicei a fost remarcat în mai multe morminte din necropola de la Lunca⁵³. În necropola de la Hănești sunt menționate două asemenea cazuri, în M 2 și M 13, în unul din morminte cărbunii aflându-se în jurul capului, iar în celălalt în zona pieptului. Această practică a fost întâlnită în cel puțin 28 de morminte, din marea necropolă de la Bârlad - Valea Seacă. Obiceiul depunerii cărbunilor în groapă, în diverse locuri, sau chiar peste cadavru, avea probabil drept scop, purificarea gropii și a cadavrului.

În inventarul mormintelor, așa cum am mai menționat și atunci când am vorbit de mormintele de incineratie, depunerea de ofrande alimentare ocupă un rol semnificativ, acest lucru reprezentând o dovadă, în plus, că oamenii acelor timpuri erau conștienți de existența unei vieți după moarte, prezența ofrandelor alimentare, a băuturii, nereprezentând altceva decât un mijloc de asigurare a hranei celui decedat. În necropola de la Mihălășeni, obiceiul de

⁵³ I. T. Dragomir, *op. cit.* (n 17), p. 77.

a depune ofrande alimentare, formate din carne și ouă, este bine reprezentat. În 123 din cele 429 de morminte de înhumatie, au fost descoperite asemenea ofrande. Acestea constau din oase de ovi caprine, *ovis aries*, *gallus domesticus*, *bos taurus*, *sus scrofa domesticus*, ciprinizi și 10 ouă de *gallus domesticus*. În multe morminte s-a constatat prezența unor părți din scheletul animalelor, din zone lipsite în totalitate de carne. Acest lucru dovedind existența unor practici prin care, pe de-o parte se dorea respectarea obiceiurilor, dar în același timp, dintr-un spirit pur pragmatic, părțile cărnose erau probabil consumate la banchetul funerar, de către participanți.

La Lețcani, în 12 din mormintele de înhumatie, s-au găsit ofrande de carne, respectiv resturi din exemplare tinere de ovi-caprine, păsări, sau chiar un ou de găină. Ca și în cazul altor necropole, în gropi arareori se aflau resturi de oase din părțile cărnose ale animalelor sacrificate, fiind depuse, îndeosebi, fragmente de membre și cranii. Dacă în necropola mai sus prezentată, numărul mormintelor în care a fost descoperită ofrandă este destul de mare, în necropola de Săbăoani doar într-un singur mormânt a fost descoperită ofrandă de carne, respectiv un maxilar de ovi-caprină. În necropola de la Hănești, ofrandă de carne a fost prezentă în 6 din cele 68 de morminte de înhumatie, într-un singur caz ea provenind din interiorul unui vas, în rest se afla pe fundul gropilor, fiind amestecată printre oasele scheletului uman. Ofrandele de carne și ouă nu lipsesc nici din necropola de la Bârlad - Valea Seacă, unde în 78 din cele 547 de morminte a fost semnalată ofrandă de carne, de ovi-caprine tineret, păsări, porcine, bovine, chiar pește și vânat (*cervus elaphus*).

III. Practici funerare specific culturii Tumulilor Carpatici

În încheierea acestei succinte prezentări a practicilor funerare întâlnite în secolul IV d. Chr., îndeosebi în aria culturii Sântana de Mureș - Černjachov, merită a face câteva referiri la o cultură care s-a manifestat aproape paralel cu aceasta, la cea a Tumulilor Carpatici.

Primele cercetări, în teritoriul de la nordul României, au fost făcute la sfârșitul secolului XIX, în schimb la noi acestea vor demara abia în anii '60. Spațiul geografic ocupat de purtătorii acestei culturi, se întindea din vestul Ucrainei, răsăritul Slovaciei și partea de nord a României, adică pe ambii versanți ai Carpaților Nordici și Răsăriteni⁵⁴.

Pe teritoriul României primele cercetări au fost organizate la Botoșana - jud. Suceava, mai apoi în siturile arheologice de la Braniște-Nemțișor, Târzia și Gura Secului, județul Neamț, iar în anul 1982, la Boroaia, județul Suceava. Începând cu anul 1994 cercetările s-au extins și în Transilvania, la Lazuri, județul Satu Mare. În toate aceste puncte au fost în atenție doar necropole, practic până la această dată, pe teritoriul României, nefiind descoperită nicio așezare.

Specific acestei culturi fiind înmormântările în tumuli, de formă rotundă, cu înălțimea de 1-1,50 m și diametrul cuprins între 8 și 14 m. Cu o singură excepție, ritul funerar este cel al incinerăției, în diferite variante. În unele situații resturile cinerare au fost depuse în urne nearse secundar, alteori în gropi, de multe ori arse, în scopul purificării. O a treia variantă, este aceea în care resturile cinerare au fost depuse pe suprafețe purificate, prin foc. Dacă ritul funerar este unul singur, diversitatea practicilor funerare semnifică o nesiguranță specifică unei noi culturi, alcătuită din elemente diferite⁵⁵. Un mormânt de incineratie, din varianta cu resturile cinerare depuse pe o anumită suprafață, a fost cercetat în tumulul nr. 1 de la Boroaia, județul Suceava, unde se aflau bucăți de pământ ars, cărbune, cenușă, pietre arse, și ici colo fragmente ceramice, oase incinerate, ca și bucăți mărunte de sticlă topită⁵⁶.

⁵⁴ V. Mihăilescu Bîrliiba, *Noi date privind cultura tumulilor carpatici în România*, SCIVA, 48, 4, 1977, p. 311.

⁵⁵ V. Mihăilescu-Bîrliiba, N. Mirițoiu, M. Șt. Udrescu, *Raport preliminar privind cercetările de la Târzia, com. Brusturi-Drăgănești, jud. Neamț*, Materiale, Tulcea, 1980, p. 246-254.

⁵⁶ M. Ignat, *Contribuții la cunoașterea culturii tumulilor carpatici. Tumulul 1 din necropola de la Boroaia (jud. Suceava)*, SCIVA, 50, nr.1-2, București, 1999, p.55-56.

În privința ritualului funerar, lucrurile sunt destul de greu de sesizat în necropola de la Boroaia, datorită fragmentării excesive a ceramicii, a arderii puternice a acesteia și a absenței altor artefacte. În alte necropole resturile funerare se găsesc împreună cu un inventar mai bogat, constând din fragmente ceramice, unelte, arme, obiecte de podoabă și vestimentație și uneori ofrande depuse, de la caz la caz, în timpul ceremoniei funerare, alteori înaintea acesteia, sau chiar după ceremonie. Ofrandele de obicei erau aruncate în gropile de sacrificii sau au fost plasate la nivelul de călcarea a suprafeței arse⁵⁷.

Nivelul cunoașterii, din acest moment, nu ne permite să facem prea multe aprecieri legate de practicile funerare întâlnite la purtătorii culturii Tumulilor Carpatici. Cert este că în privința riturilor și ritualurilor funerare, avem de-a face cu un puternic amestec cultural, în care elemente dacice și germanice, de tip *Przeworska* au intrat, la un moment dat, într-un proces de aculturație.

IV. Concluzii

Conviețuirea timp îndelungat a dacilor liberi cu unele triburi germanice (vandali, bastarni), cu sarmații, la care se vor adăuga influențele gotice, dar mai ales puternicele contribuții romane provinciale, va avea drept consecință pierderea unor caracteristici culturale, definitorii pentru fiecare populație în parte și preluarea altora noi. Unele componente din cultura dacilor liberi se vor păstra, altele suferind modificări, iar unele dintre ele vor dispărea. Practic va avea loc un amplu proces de aculturație care va duce la nașterea unei noi culturi.

Aceste influențe și transformări pot fi observate inclusiv în sensibilul domeniu al practicilor funerare.

Necropolele aparținând culturii Sântana de Mureș-Černjachov au fost birituale, cu unele excepții, despre care am vorbit la momentul potrivit, dominant fiind ritul înhumării.

Dacă dacii liberi din secolele II-III d. Chr. au practicat, cu predilecție, incinerarea, creatorii și purtătorii noii culturi utilizează, în mare majoritate înhumarea, care reprezintă, în unele cimitire chiar și 75%, din totalul înmormântărilor. Acest lucru reflectă schimbare esențială față de situațiile întâlnite anterior, ceea ce ilustrează transformările semnificative din domeniul credințelor religioase. Prefacerile fiind în mare parte determinate de amestecului de popoare și culturi, cu practici și credințe diferite.

În privința ritului incinerării, în necropolele de secol IV d. Chr., s-au constatat multe asemănări cu situațiile întâlnite în cimitirele din vremea dacilor liberi. Este vorba de aproximativ aceleași variante de înmormântări, respectiv cu resturile cinerare depuse în urne cu sau fără capac, sau în groapă, amestecate sau nu, cu fragmente ceramic, provenite din unul sau mai multe vase. O diferențiere care merită amintită este legată de categoria de urne cinerare care încep să fie foarte mult utilizate. Este vorba de vasele lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă, categorie necunoscută în secolele anterioare. Sigur, continuă folosirea vaselor lucrate la roată din pastă fină, dar și a celor lucrate cu mâna din pastă grosieră.

În secolul IV d. Chr. practica arderii secundare a urnelor, capacelor și a unor fragmente ceramice continuă. Ca și în epoca anterioară, multe din urne au fost ciobite, găurite, sau se reduc la doar câte un fragment ceramic provenit, de obicei, de la partea inferioară a vaselor. Toate acestea vorbesc de păstrarea și în acest secol a unor practici întâlnite cu două secole în urmă. În privința urnelor funerare în secolul IV d. Chr., se întâlnesc, în general, aceleași categorii de vase, respectiv oale de diferite forme, castroane, căni, amfore.

O practică interesantă și destul de greu de explicat, care a cunoscut acum o oarecare răspândire, este cea legată de poziția urnelor în gropi. Marea majoritate a acestora au fost așezate cu gura în sus, însă au fost cazuri, în câteva necropole, de vase depuse cu gura în jos.

⁵⁷ V. Mihăilescu Bîrliaba, *op. cit.*, p. 314.

De unde a fost preluat acest obicei și care este semnificația lui este greu de explicat, în acest moment. Poate cercetările viitoare vor aduce mai multe clarificări.

Obiceiul, deja întâlnit în secolele anterioare, privitor la depunere unei cantități mici de oase în urne, sau aruncarea unei părți din resturile incinerării în preajma urnelor, este destul de des întâlnit și în secolul IV d. Chr.

Practica depunerii a două sau mai multe urne într-o groapă, s-a dovedit a nu fi străină nici cernjovienilor, aceasta fiind preluată, probabil, tot de la dacii liberi din zonă.

Nu lipsesc din mormintele de incinerație, aparținând culturii Sântana de Mureș - Cernjachov, nici depunerile resturilor cinerare direct în groapă.

În privința formei și adâncimii la care au fost găsite urnele sau resturile incinerate, situația este similară cu ceea ce s-a întâlnit în necropolele dacilor liberi.

Și în privința ritualurilor funerare, specifice mormintelor de incinerație, există multe asemănări cu perioada secolelor II–III d. Chr. Alături de recipientele folosite strict pentru depozitarea resturilor cinerare, în gropi au fost prezente, în unele cazuri și recipiente de lut sau sticlă în care s-au aflat ofrande alimentare, solide și lichide. Această practică demonstrând că vechile credințe religioase, legate de existența unei vieți după moarte nu au dispărut, perpetuându-se peste secole. Din categoria vaselor de ofrandă din lut, cele mai des întâlnite au fost oalele-borcan, castroanele, bolurile și cămile. Ca și în secolele anterioare, numărul mormintelor de incinerație în care s-au găsit vase de ofrandă este destul de mic.

Alături de recipientele din lut se aflau, uneori și vase din sticlă, aproape întotdeauna în stare fragmentară.

Legat de ritualul funerar sunt și obiectele de uz casnic, respectiv fusaiole, cuțitașe de fier, ace de cusut, tuburi de păstrat ace. Este ușor de sesizat că și în această direcție inventarul funerar a rămas, în linii mari același.

În privința ofrandelor de carne, în mormintele de incinerație din secolul al IV-lea d. Chr. obiceiurile s-au păstrat, în urnele funerare sau în preajma acestora fiind descoperite, în general, oase de ovi-caprină și pui. S-a sesizat, de asemenea, că, există situații în care resturile de oase de animale aveau, unele, urme de ardere, ceea ce demonstrează perpetuarea a cel puțin două variante de depunere a ofrandei alimentare.

Este lesne de observat că practicile funerare întâlnite în mormintele de incinerație, din necropolele birituale din secolul IV d. Chr., nu reprezintă altceva decât o prelungire, cu mici modificări, a celor întâlnite în lumea dacilor liberi de la est de Carpați, din secolele II–III d. Chr. Sigur, există unele diferențieri în ceea ce privește calitatea și tipologia recipientelor din ceramică, de sticlă a obiectelor de uz casnic, dar în linii mari diferențele sunt nesemnificative, vechile practici continuând, se pare, câteva secole la rând. Și în privința prezenței ofrandelor în morminte nu au avut loc schimbări radicale, vechile obiceiuri continuând și în secolul al IV-lea d. Chr.

Lucrurile stau cu totul altfel în privința mormintelor de înhumare. Dacă în vremea dacilor liberi, marea majoritate a acestei categorii de morminte au aparținut unor copii, în general, cu vârstele cuprinse între 1–6 ani, în necropolele din secolul IV d. Chr. mormintele de înhumare aparțin tuturor categoriilor de vârstă și sex, ceea ce denotă transformări semnificative în privința credințelor religioase. Dacă între mormintele de înhumare din secolul IV d. Chr. și cele din secolul II–III d. Chr. aparținând dacilor liberi, asemănările sunt puține, între mormintele purtătorilor culturii Sântana de Mureș–Cernjachov și cele sarmatice există destul de multe similitudini.

Pornind de la forma gropilor, se poate constata că atât la sarmați, cât și la populațiile Sântana de Mureș, din secolul IV d. Chr., forma dominantă este cea dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, arareori ovală sau trapezoidală. Orientarea acestora este frecvent nord-sud, dar nu lipsesc nici orientările vest-est, sau VSV-ENE. Orientare vest-est este mai rar întâlnită în necropolele sarmatice, cu o frecvență destul de mare însă în cele din secolul IV d. Chr. Spre

exemplu la Bârlad - Valea Seacă, 7,3% din gropi au această orientare, iar la Mihălășeni procentul este mult mai mare. În privința amenajării gropilor atât la sarmați, cât și în secolul IV d. Chr., întâlnim destul de multe cazuri în care acestea au fost prevăzute cu praguri, sau nișe. Cel mai elocvent exemplu este necropola de la Bârlad - Valea Seacă, unde aproximativ 20% din mormintele de înhumatie sunt prevăzute cu asemenea amenajări.

În gropile sepulcrale cei decedați au fost depuși, în cele mai multe cazuri, atât în necropolele sarmatice cât și în cele din secolul IV d. Chr., în poziție anatomică, cu fața în sus, picioarele întinse, mâinile pe lângă corp. Există însă, în ambele categorii de necropole, și exemple în care decedații au fost așezați în poziție chircită, cu mâinile și picioarele în diverse poziții. La capitolul rituri funerare, trebuie însă amintite situațiile, întâlnite mai frecvent în necropolele de secol IV d. Chr., în care, în gropi au fost depuse două cranii sau două schelete. Nelipsite în marile necropole sunt și cenotafurile, morminte lipsite de oase umane și adeseori chiar de inventar. Interesant este că, în mormintele de secol IV d. Chr., obiceiul sarmatic privind deformarea craniilor apare foarte rar. O altă practică funerară întâlnită atât la sarmați, cât și la populația Sântana de Mureș, este cea legată de deranjarea intenționată a mormintelor. Dacă la sarmați, din secolele II-III d. Chr., acest obicei este mai rar surprins, în secolul al IV-lea el capătă o oarecare amploare, fiind însă întâlnit și la alte populații care au contribuit la formarea culturii Sântana de Mureș - Černjahov.

În privința ritualurilor funerare, necropolele aparținând culturii Sântana de Mureș - Černjahov se caracterizează prin prezența, în morminte, a unui număr apreciabil de artefacte. Sunt depuse recipiente de lut și sticlă, în care probabil s-au aflat ofrande alimentare și băuturi, dar și piese de uz casnic, care vorbesc de preocupările din timpul vieții, a celui decedat. Din această ultimă categorie făcând parte fusaiole, cuțitașe de fier, ace de cusut, tuburi de os pentru păstrat acele.

Se poate constata cu ușurință existența unor asemănări între ritualurile funerare specifice sarmaților și cele întâlnite în mormintele de înhumatie din secolul IV d. Chr. O deosebire, care merită menționată, se referă la lipsa, aproape în totalitate, a armelor și pieselor de harnașament din mormintele aparținând secolului IV d. Chr.

Un alt obicei caracteristic celor două categorii de necropole, este cel referitor la arderea rituală a gropilor, atât sarmații cât și černjahovienii folosind această practică. La fel stau lucrurile și în privința ofrandelor de carne, întâlnite în necropolele sarmatice, dar mult mai prezente în cele din secolul IV d. Chr.

În stadiul actual al cercetărilor legate de complexele aparținând culturii Sântana de Mureș - Černjahov este totuși destul de greu de stabilit o departajare clară, în cadrul necropolelor, a contribuțiilor efective a fiecărei populații la amplul proces de aculturație care a dus în cele din urmă la apariția unei noi culturi. În judecarea acestor contribuții trebuie, însă, să ținem cont și de componenta gotică, care, este adevărat, a fost mai greu de decelat în cadrul necropolelor, dar cu siguranță a avut și ea un rol important în desăvârșirea noii culturi. În judecarea acestei contribuții nu trebuie ignorat faptul că goții au practicat, la un moment dat, pe scară largă incinerarea, cu unele particularități, iar într-o proporție mai redusă, înhumarea. Morții erau așezați, de obicei, cu capul la nord și cu picioarele la sud, în poziții foarte diferite (de la poziția întinsă până la cea chircită). Asupra defunctului și în preajma lui se afla un bogat inventar, alcătuit mai ales din accesorii vestimentare, obiecte de podoabă, diverse amulete și multe ofrande alimentare. Frecvent rămășițele defuncților erau deshumate după un anume timp, fiind apoi aruncate din nou în groapă, în totală dezordine. Este lesne de observat că multe elemente legate de practicile funerare specifice secolului al IV-lea, întâlnite la sarmați, le regăsim și la goți, încă din secolele anterioare, ca de altfel și la autohtonii daci. În ce proporții elementele de rit și ritual funerar vin din lumea goților, din cea a sarmaților sau a autohtonilor este destul de greu de stabilit.

Mărturii ale acestor influențe sunt situațiile, oarecum diferite, întâlnite în necropola de la Bârlad – Valea Seacă, unde incinerarea a fost preponderentă, fenomen probabil legat de prezența masivă și posibil chiar majoritară a elementelor autohtone în procesul de aculturație și situația de la Mihălășeni unde se pare că influența străină a fost mai puternică. La Bârlad – Valea Seacă elementele străine, mai bine reprezentate, sunt cele de origine sarmatică, în schimb în cealaltă mare necropolă se pare că elementele gotice sunt dominante, alături evident de cele autohtone.

Cert este că transformările din domeniul practicilor rituale, materializate prin trecerea de la necropolele specifice secolelor II-III d. Chr., în care incinerarea a fost majoritară, la practicile întâlnite în necropolele din secolul următor, în care înhumarea devine preponderentă, este cu certitudine legată de amestecul de populații și culturi. La toate aceste influențe trebuie adăugată și cea a civilizației romane, care și-a pus amprenta pe evoluția acestor populații încă înainte ca ele să intre în complexul proces de amestec. Cultura și civilizația romană devenind liantul, care a mijlocit apariția noii culturi, care se va manifesta pe o arie vastă, pe parcursul a mai mult de un secol.

În privința culturii tumulilor carpați se poate ușor observa că, practicile funerare se diferențiază de cele întâlnite la dacii liberi, sarmați și purtătorii culturii Sântana de Mureș, deși din punct de vedere cronologic sau manifestat aproximativ în aceeași perioadă istorică. Componentele culturale și etnice care au stat la baza acestei culturi au fost într-o oarecare măsură diferite de cele care au intrat în amestec în cadrul culturii Sântana de Mureș – Černjachov. Simbioza dintre autohtonii daci cu purtătorii culturii Przeworsk va duce la apariția unor manifestări, inclusiv în sfera practicilor funerare, diferite de cele specifice în teritoriul cuprins între Munții Carpați și râul Prut.

FUNERAL PRACTICES ENCOUNTERED IN SOME OF THE 4TH CENTURY A. C. NECROPOLES EAST OF THE CARPATHIANS – FUNERAL RITES AND RITUALS

The long-term cohabitation of the free Dacians with some Germanic tribes (Vandals, Bastarnae) and with the Sarmatians, along with the gothic influences and the strong roman provincial contributions, will lead to the loss of some cultural characteristics, defining for each population, and to the takeover of new ones. Some parts of the free Dacians' culture will remain untouched, others will be changed and part will disappear. Basically, there will be a long process of acculturation that will lead to the birth of a new culture.

These influences and changes can be also seen in the sensitive area of funeral practices that can be divided into two major categories, namely, practices in the funeral rites' area (cremation and inhumation, graves' fittings, the disposal of dead body, subsequent interventions), and that in the funeral rituals' area (food offerings, household and multifunctional objects and tools, weapons). However, all of these provides a very rich and diverse information on those buried, including their position in the community to which they belong.

The fact is that the transformations in the funerary practices, evidenced by the switch from the necropolis specific for the II-III centuries A.D., where the cremation was majority, to the practices found in the necropolis of the next century, where the inhumation became predominant, are linked to the blend of populations and cultures.